

4. Раноренесансна књижевност на пољском језику: Јан из Кошичка, Бјернат из Лублина, Марћин Бјелски

Напоредо с књижевношћу на латинском развија се и стваралаштво на народном језику. Највећи део књижевне продукције били су **преводи** – намењени све већем броју читалаца, те је читалачка публика постала категорија с којом се морало рачунати. Циљ књижевне и издавачке продукције више није слој најобразованијих, већ слабо образован „масовни“ читалац. Његове потребе – сем верских и васпитних – сада се већ шире на информације о непознатом свету и далеким путовањима... Први пут тај читалац у књизи тражи и налази **забаву** – духовите анегдоте, приче о необичним доживљајима, авантурама. Оригинална књижевна продукција била је обимом прескромна да би се задовољила потреба овог читаоца.

Издавачка иницијатива припадала је књижарима-предузетницима, занатлијама, окупљеним у прво време у Кракову – то су штампарске куће:

- **Халер** (Haller)
- **Вјетор** (Wietor)
- **Шарфенберг** (Szarffenberg)
- **Унглер** (Ungler)

Сарађујући с краковским „бакаларима“ (неки од њих и сами су били високо образовани), штампари су читаоцу нудили све више нових издања. Преводили су углавном „бакалари“, и то различите текстове. Већина их је ипак била из средњовековне традиције европског латинитета. Поред верски обојених дела (апокрифи), појављивали су се преводи-прераде световних дела и средњовековних романа.

Посебно спомињемо један апокриф и једног преводиоца.

Јан из Кошичка (Jan z Koszyczek, око 1488 – око 1546) потицао је из Кошица/Кошичка у Малопољској, 1503. уписао се на Краковску академију, а 1513. стекао титулу бакалара слободних вештина. Зна се да је једно време радио као писар у граду Клепажу (посебан град унутар данашњег Кракова), да је био и градски одборник, понешто о његовом породичном животу, а подоста о парницама које је водио.

Сарађивао је са штампаријом Хијеронима Вјетора и за њу превео различите текстове. Најпознатији је апокриф *Rozmowy, które miał król Salomon mądry z Marcholtem grubym a sprosznym, a wszakoż, jako o nim powiedają, barzo wymownym, z figurami i z gadkami śmiesznymi* (*Разговори које је мудри цар Соломон водио с Мархолтом простим и дрским, па ипак, како за њ веле, врло речитим, са сликама и смешним причама*) из 1521.

То је један од првих штампаних превода на пољски језик, а Јан из Кошичка – један од прве двојице по имену познатих пољских преводаца. Саговорник цара Соломона лик је познат из латинске средњовековне традиције од V до XII в. Апокрифни дијалог имао је филозофски карактер. Крајем XII века у Немачкој настаје популарна хумористичка редакција дијалога, где саговорник носи име **Marcolphus** и где је претворен у лакрдијаша.

О популарности књиге на пољском језику сведочи чињеница да је после 1521. прештампавана 5 пута (укупно 6 издања до 1553). Међутим, ниједно од сачуваних издања није комплетно, тако да је текст сачуван фрагментарно.

Садржај. Соломон, тек што је наследио престо од свога оца Давида, спази једном Мархолта, бескрајно ружног, који му се учини мудар. Нуди му дискусију у којој би цар постављао питања, а Мархолт одговарао. За паметне одговоре чекало би га благо и висок положај у царској служби. Мархолт прихвата, али испоставља се да само извргава руглу царева озбиљна питања.

У наставку следи низ лабаво повезаних епизода из Мархолтовог живота („смешне приче“). Све оне на крају исмевају владара. У једном тренутку Соломону је доста подсмеха, па Мархолта осуђује на смрт вешањем. Међутим, Мархолт моли да изабере одговарајуће дрво, што му цар допушта, али ниједно не одговара...

Анонимни аутор имао је сатирично-пародични нерв, а преводац – нимало лак задатак да до пренесе; да је у томе успео сведочи популарност овог дела.

Портрет „проблематичног“ јунака:

...wzrost Marcholtów był krótki, mały a mięszy, głowę miał wielką, czoło szerokie, czerwone a zmarszczone, uszy kosmate a zwieszane do pół lica, oczy mięsze a płynące, wargę spodnią mało niejako u wałacha, brodę smrodliwą a kosmatą jakoby u kozła...

...раст Мархолтов беше низак, мали и дебео, глава му беше велика, чело широко, црвено и изборано, уши длакаве и оклембешене до пола образа, очи подбуле и водњикаве, доња усна још мало па као у штројена пастува, брада смрдљива и космата као у јарца...

Дијалог између Соломона и Мархолта местимично прераста у право надметање у изрекама:

Salomon: Pan Bóg dał mądrość w uściech moich, gdyż nie masz mnie równego po wszystkiej ziemi.	Соломон: Господ Бог је дао мудрост устима мојим, јер нема мени равна на целој земљи.
Marchołt: Ten, który złe sąsiady miewa, o swej chwale przed wszystkiej śpiewa.	Мархолт: Онај што је окружен лошим суседима, једнако се хвалише пред свима.
Salomon: Rad zły ucieka, choć go nikt nie goni.	Соломон: Радо лош бежи иако га нико не јури.
Marchołt: Kiedy kozielek bieży zawodem, tedy się mu bieli pod ogonem.	Мархолт: Кад јаре трчи колико га ноге носе, све му се беласа испод репа.
Salomon: Dobra niewiasta a cudna jest okrasa mężowi swemu.	Соломон: Жена добра и лепа украс је мужу своме.
Marchołt: Garniec mleka napełniony dobrze ma być przed kotką strzeżony.	Мархолт: Пуно лонче млека мачка ће сигурно добро да чува.

***

Као и дијалог Соломона и Мархолта, радо је читан и превод приповести о доживљајима средњовековног лакридијаша **Тила Ојленшпигла** – на пољском **Sowiżrzał** или **Sowizdrzał**, што је дословни превод-калк нем. *Eulenspiegel*.

Традиције Мархолта и Совиздржала леже у корену читаве „лакридијашке“ линије у каснијој пољској књижевности.

***

Међу ауторима превода-адаптација посебно место заузима **Бјернат из Лублина** (*Biernat z Lublina*, око 1465 – око 1529). Потicao је из плебејске градске породице, па је живот провео у служби како племића, тако и богатих грађана. Биографија му је слабо позната. Не зна се где је студирао, али имао је добро образовање. Један од Бјернатових послодаваца био је **Филипо Буонакорси зв. Калимах**, што је утицало на његов развој. Зна се да је дуго био секретар војводе Јана Пилецког а касније и његовог сина, па се користио богатом библиотеком Пилецких.

Још 1513. код Флоријана Унглера штампана је у кракову збирка молитава у Бјернатовом преводу с латинског: *Raj duszny*. Значај ове књиге лежи у томе што је врло брзо потиснула латински молитвеник и ушла у најшири оптицај.

Међутим, од непроцењивог је значаја за каснију пољску књижевност главно Бјернатово дело – превод-прерада ***Żywot Ezopa Fryga, mędrca obuczajnego, z przypowieściami jego*** (*Живот Езона Фригијца, мудраца достојног, с баснама његовим*, 1522).

Најстарије сачувано издање потиче из 1578.

Żywot Ezopa Fryga најобимније је пољско дело у стиху у раној ренесанси – броји **3.144** парно римована стиха, груписана у четворостихе. Дело је било преломно и за пољску версификацију, јер Бјернат је увео *релативни силабизам* (када број слогова није метричка константа).

Поред Езопове биографије, ту ће се наћи **басне** и велики број **пословица и изрека**: одатле почиње традиције пољског баснописања, а то је и прва пољска паремиографска збирка...

Да је реч о преради, сведочи покушај да се животна прича митског јунака повеже с пољском историјом XVI в., тако да су јунакови погледи и авантуре осавремењени. Езоп, роб, сличан је у понечему Мархолту и Совизджалу, али превазилази их својом друштвеном свешћу. И он се руга тобожњем знању филозофа Ксанта, излаже га подсмеху и компромитује, али држи страну слабих. Захваљујући урођеној интелигенцији и поштењу, од роба постаје саветник краљева. Међутим, такав живот буди завист, па Езоп на крају гине.

Ипак, крај није песимистичан, јер за Езопом остају његове басне и изреке:

Boć mądrzy nie umierają,
Jako szaleni mniemają,
A po śmierci prawie żyją,
Ludzi rządząc nauką swą.

Јер мудраци не умиру,
Као што луди мисле,
Већ после смрти стварно живе
Тако што воде људе својим учењем.

Езоп је представљен као ружни роб. Представљање изгледа у опозицији је са средњовековном категоријом лепоте која је физички атрактивним људима унапред приписивала врлине. У Езоповом случају спој ружноће и животне мудрости, лукавства и бистрине ума – истакао је његову „унутрашњу лепоту“.

Пример:

24. W cnocie ślacheństwo zależy

Ryś z lizką nigdy się gadał,
Ślacheństwem się jej przekładał:
„Jakom ja cudnej rodziny,
Ukazują me pstrociny“.
Lizka rzecze: „Barzo błędzisz,
Iż się z skóry cudnym sądzisz;
Bo gdy z ciebie sierść opłynie,
Wszystko tve ślacheństwo zginie.

24. Од врлине зависи племенитост

Рис је једном разговарао с лисицом,
Племенитост своју јој је предочавао:
„Од како сам лепог рода
Показују моје шаре“.
Лисица рече: „Много грешиш
што због коже мислиш да си леп;
Јер кад ти длака опадне,
Сва ће твоја племенитост нестати.

Jać-em tedy ślachtetniejsza
I więcej nad cię cudniejsza,
Iż o cudną sierść mało dbam,
W rozumie cudność pokładam“.

Nietrwale-ć zwierzchnie okrazy,
Wszystki się mienią za czasy;
Aleć to prawie ślachtetny,
Który w sobie ma rozum cny.

Ja сам стога племенитија
И од тебе лепша,
Јер ме није брига за лепу длаку,
Него лепоту видим у памети.

Пролазни су спољни украси,
Сви се с временом мењају;
Већ је одиста племенит онај
Ко у себи има врлу памет.

Марћин Бјелски (Marcin Bielski, око 1495–1575) рођен је у шљахтинској породици на имању у селу Бјала, отуд и презиме. Био је, претпоставља се, самоук. Према старом обичају знања и животну мудрост стицао је на великашким дворовима – мазовског кнеза Јануша, касније војводе Пјотра Кмите. Као дворанин П. Кмите могао је користити његову богату библиотеку. Имао је и богато ратничко искуство: учествовао је у ратовима с Татарима 1524. и 1534, као и у бици код Обертина 1531. против влашког војводе Петра Рареша. За живота у Кракову постао је близак реформацији. После 1540. живео је на родном имању, оженио се и стекао позиције међу локалном шљахтом.

На локалној скупштини (сејмик) у Шроди 1534. шљахта је декларисала потребу за пољском књигом, на шта се брзо одазвао Марћин Бјелски. Превео је убрзо збирку прича чешког писца Микулаша Конача: *Żywoty filozofów, to jest mędrców nauk przyrodzonych* (Краков, Унглер, 1535). Била је то збирка прича о мудрацима, писцима и античким јунацима, необична мешавина историјских чињеница и измишљених, бајковитих догађаја. Замишљена је да утоли читалачку глад и жељу за упознавањем с новим далеким земљама, необичним људима, догађајима. Свака прича имала је моралну поуку (спој забаве и поуке).

Његово главно дело је *Kronika wszytkiego świata* (1551, 1554, 1564). Знајући шта шљахта воли, Бјелски је замислио општу историју. Било је то прво историографско дело на пољском језику. У питању је доста замршен сплет чињеница и измишљотина, наивне фантастике и података вредно компилираних из мноштва извора. Књига је била веома популарна. Четврто издање из 1597. приредио је пишчев син.

Бјелски је поред тога написао једно драмско дело и три сатире.

Komedyja Justyna i Konstancyjej (Комедија Јустина и Констанције, 1557) замишљена је као моралитет и ослања се на традиције средњег века, што се огледа у употреби алегорije, персонификације, мотива психомахије (борба за душу). Сва

драмска (Отац, Јустин, Констанција, Стара госпа, Слушкиња) оштро критикују шљахту и клер, а нарочито манастире, дајући моралитету изразито протестантски карактер.

Satyry (1566/1567) састоје се од три текста:

- *Sen majowy pod gajem zielonym jednego pustelnika* (Мајски сан једног пустињака код зеленог шумарка) – пустињак пада у сан у мајском шумарку и сања сан о борби вука (и свих животиња) и орла (и свих птица), који му се тумачи; у питању су догађаји око турске опсаде Сегеда 1566.
- *Sejm niewieści* (Женска скупштина) – преузима идеју сатира Еразма Ротердамског *Senatulus*, али је и дограђује – Еразмова мизогинистичка карикатура прерасла је у карикатуру шљахтинских, мушких скупштина.
- *Rozmowa nowych proroków, dwi baranów o jednej głowie* (Разговор нових пророка, два овна с једном главом) – реч је о познатој скулптури (два овна обједињује једна глава) на краковском тргу; садржај чини сатирични дијалог овнова који посматрају и коментаришу глупе поступке краковских грађана.